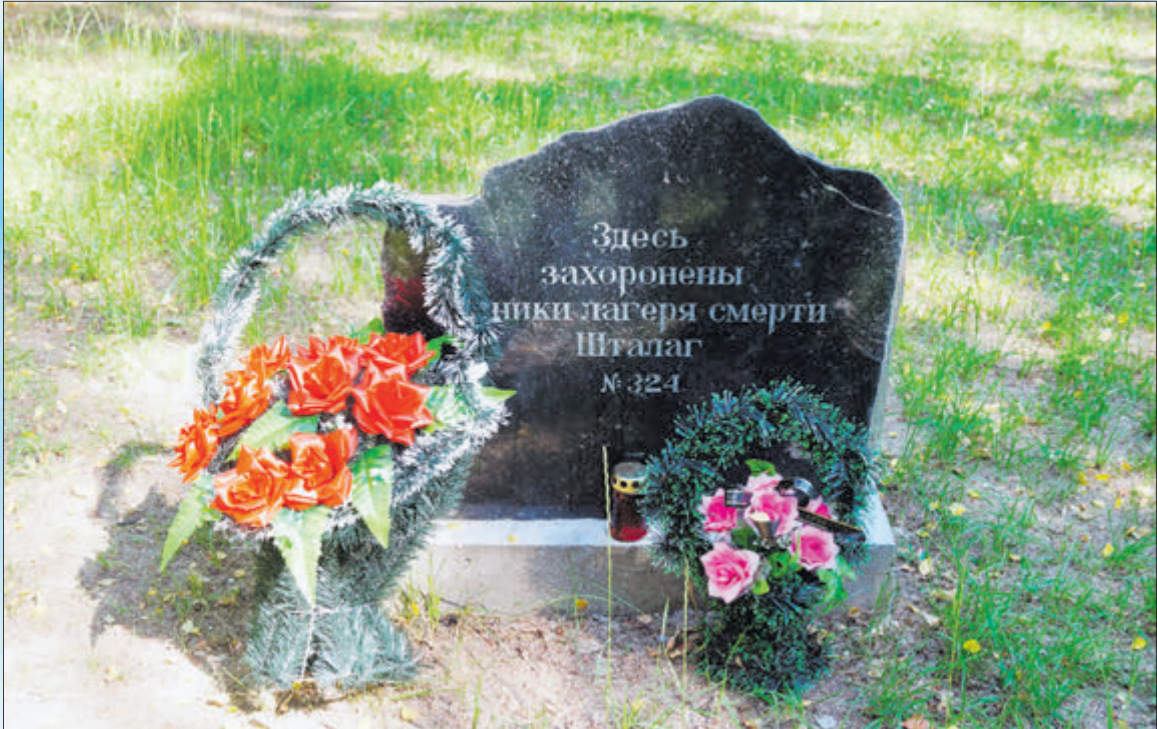

вышынёй у дзясятка метраў. Непадалёку — тры доўгія насыпы, парослыя травой. Гэта і ёсць пахаванні вязняў. Сюды прывозілі астанкі з розных раскопак.

Тут праводзіліся чатыры перапахаванні, кажа Сявенка. Цяпер тут спачывае каля пяці тысяч чалавек, на гарадскіх могілках — яшчэ чатыры тысячы. Каля васьмі тысяч пахаваны на ваенных могілках. Падлікі вяліся адразу пасля заканчэння вайны — былі створаны спецыяльныя камісіі. Але і сёння ў гісторыі лагера застаецца нямала белых плям.

— Пошукавая работа актывізавалася напрыканцы 2007 года, калі падчас будаўнічых работ па пра-

З цягам часу і плот, і абеліск прыйшлі ў заняпад, іх прыбралі, а тэрыторыя шталага і пахаванняў зарасла лесам. На гэта месца звярнулі ўвагу амаль праз 20 гадоў. Такім чынам, у сярэдзіне 1960-х на месцы фанернага помніка быў узведзены трывалы мемарыял, дзе цэнтральнае месца займае стэла з надпісам: «У гэтым раёне пахавана больш чым 14 тысяч савецкіх грамадзян, закатаваных і расстраляных нямецка-фашысцкімі акупантамі ў гады Вялікай Айчыннай вайны». Стэлу ўстанавілі работнікі завода карданных валоў пры ўдзеле ваеннаслужачых.

За стэлай знаходзіцца бетонная сцяна з барэльефнай выявай

— Гэтыя насыпы трэба спарадкаваць, надаць ім годны выгляд, — пагаджаецца Аляксандр Сявенка. — У некаторых месцах яны праселі, ніяк не ўказана, хто тут пахаваны. Пасля апошняга перапахавання прайшло нямала гадоў, таму мы ў Савеце ветэранаў Гродзенскай вобласці выступаем з ініцыятывай добраўпарадкаваць памятнае месца.

ВЯРНУЦЬ З НЕБЫЦЦЯ

Па матэрыялах мемуараў былых вязняў устаноўлена, што ў шталагу размяшчэнне і страенне адбывалася ў адпаведнасці з нацыянальнасцю. Частку вязняў складалі беларусы і ваеннапалонныя іншых нацыянальнасцяў родам з Беларусі, а таксама мясцовыя жыхары, якія былі затрыманы на тэрыторыі Гродзенскага раёна. Праз лагер прайшлі і былі знішчаны каля 30 тысяч яўрэяў. Гэтыя звесткі дазваляюць аднесці тэрыторыю шталага да месца генацыду беларускага народа.

Яшчэ некалькі гадоў назад Савет Гродзенскай абласной арганізацыі Беларускага грамадскага аб'яднання ветэранаў выйшаў з прапановай стварыць на месцы былога «Шталага-324» мемарыял. Сваю прапанову ініцыятары праекта звязваюць з тым, што побач знаходзіцца 6-я асобная механізаваная брыгада і ваенны факультэт ГРДУ імя Я. Купалы. Ужо стала традыцыяй праводзіць тут масавыя патрыятычныя і памятныя мерапрыемствы з удзелам моладзі, ветэранаў, прадстаўнікоў грамадскасці і працоўных калектываў, жыхароў горада. Але месца для ўсіх удзельнікаў не хапае, таму ўрачыстасці праходзяць на дарозе, адкуль потым усе ідуць да стэлы для ўскладання кветак. Пры новым праекце важна прадуд-

гледзець пляцоўку для масавых мерапрыемстваў.

Новы комплекс можа стаць важным турыстычным аб'ектам Беларусі, бо тут ушаноўваецца памяць аб удзельніках першых абарончых баёў чэрвеня 1941 года, якія тут адбываліся, і мірных ахвярах той страшнай вайны.

— Думаю, варта ўнесці гэты комплекс у спіс гісторыка-мемарыяльных месцаў. З гэтай мэтай мы падрыхтавалі даведку і аддалі ў гарвыканкам. Неабходна, каб гэта тэрыторыя была пад аховай дзяржавы, — заўважае Аляксандр Сявенка.

Спробы па стварэнні новага мемарыяла прымаліся і раней, цяпер канцэпцыя пераглядаецца, многае змянілася, тут пачалі будаваць царкву. Між тым ідэя аднаўлення помніка не адышла ў нябыт. Ёсць прапанова азнаёміцца з іншымі помнікамі, якія ўстаноўлены на месцы былых шталагаў.

У першую чаргу трэба звярнуць увагу на брацкія пахаванні і назваць пайменна тых, чые прозвішчы ўдалося вызначыць падчас пошукавых раскопак.

Па словах Аляксандра Сявенкі, вядома каля 1600 прозвішчаў. Усе яны павінны быць адлюстраваны на гранітных плітах. Пакуль многія з

У сувязі з гэтым Аляксандр Сявенка, які дакладна ведае гісторыю шталага, прыгадаў расповед былога ваеннапалоннага, які знаходзіўся ў лагеры зімой 1941—1942 года. У студзені ў шталаг прыбыў эшалон з Бабруйска, у якім было 1200 ваеннапалонных. Калі вагон адчынілі, аказалася, што 800 чалавек у дарозе змерзлі і задыхнуліся. Праз паўгода з гэтага эшалона ў жывых засталіся толькі 60 чалавек.

Пакуль невядома канкрэтная колькасць загінулых. Па адных звестках называецца 14 тысяч, па іншых — ад 18 да 33 тысяч. Магчыма, гэта звязана з не зусім дакладнымі назвамі шталага і яго філіялаў, да таго ж не ўсе мемуарныя звесткі адпавядалі рэальнасці.

Канцэпцыю будучага мемарыяла ўзяліся распрацаваць студэнты факультэта мастацтва і дызайну ГРДУ імя Я. Купалы. Дарэчы, і папярэдні эскіз таксама быў прапанаваны гэтай вучэбнай установай. Праўда, цяпер будзе разглядацца іншая канцэпцыя. Умоўная назва мемарыяла «Каб помнілі». Як паведамлі ў Гродзенскім гарвыканкаме, пытанне знаходзіцца пад кантролем, ім актыўна зай-

Салдацкі медальён з укладышам, знойдзены пры раскопках.

гэтых імёнаў нідзе не ўвекавечаны. Сюды маглі б прыезджаць нашчадкі тых, хто тут загінуў, ушаноўваць іх памяць, пакідаць кветкі і запальваць лампадку каля прозвішча продка.

— Яны аддалі сваё жыццё за будучыню і павінны быць названы пайменна, — упэўнены Аляксандр Сявенка. — Гэтыя людзі гераічна змагаліся з ворагам у першыя дні і месяцы вайны. Значная частка вязняў шталага — людзі знясіленыя, параненыя, якіх немцы бралі ў палон на полі бою. Яны не здаваліся да апошняга. Іх прывозілі ў таварных вагонах і выносілі на насілках. Сотні палонных так і не даехалі да лагера.

Урачыстае перапахаванне ахвяр «Шталага-324».

Жэтон ваеннапалоннага.

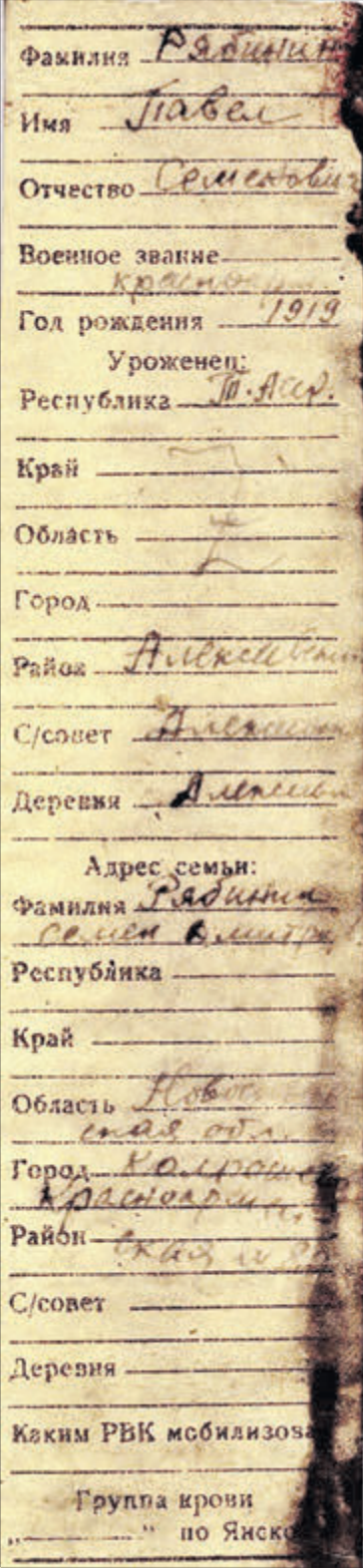
кладцы камунікацый у ваенным гарадку Фолыш былі знойдзены астанкі ваеннапалонных «Шталага-324». Работы тады спынілі, прыйшлі пошукавікі — 52-і асобны батальён Міністэрства абароны Беларусі. Яны знайшлі астанкі 361 савецкага воіна, шэсць салдацкіх медальёнаў і шмат фрагментаў абмундзіравання. Летам 2008 года, падчас другога этапу, былі знойдзены астанкі яшчэ 1333 чырвонаармейцаў. Усіх перапахавалі на гарадскіх могілках, — расказвае Аляксандр Сявенка.

Там жа быў устаноўлены часовы абеліск, які ў хуткім часе быў заменены памятным знакам у выглядзе глыбы з чырвонага граніту, з'явіліся пліты з імёнамі загінулых, якія ўдалося ўстанавіць у ходзе пошуку.

ПАТРЭБНЫ НОВЫ МЕМАРЫЯЛ

У 1946 годзе Гродзенскія абласныя ўлады прынялі пастанову аб увекавечанні памяці воінаў Чырвонай Арміі і партызан, загінулых за Радзіму ў Вялікай Айчыннай вайне. Згодна з гэтым дакументам, было вырашана ўстанавіць помнік у раёне Фолыш, дзе размяшчаўся шталаг. Напачатку помнік уяўляў сабой невялікі пафарбаваны фанерны абеліск з чырвонай зоркай. Знаходзіўся ён у цэнтры брацкіх магіл, якія былі агароджаны невялікім драўляным плотам.

ЗВЯЗДА 6 чэрвеня 2023 г.

Укладыш у медальён чырвонаармейца Паўла Рабіна.

маюцца, вядзецца падрыхтоўка неабходных дакументаў для прысваення тэрыторыі «Шталага-324» статусу гісторыка-мемарыяльнага месца.

**Маргарыта УШКЕВІЧ.
Фота Аляксандра СЯВЕНКІ.**

Праект створаны пры фінансавай падтрымцы ў адпаведнасці з Указам Прэзідэнта № 131 ад 31 сакавіка 2022 года.